

**Kendi Modernizmini İcat Eden Yazar:
Ahmet Mithat Efendi’yi Osmanlı Modernleşmesi
Bağlamında Roman Mukaddimleri Üzerinden Okumak**

**The Author Who Invented His Own Modernism:
Reading Ahmet Mithat Efendi Through Novel
Prefaces in the Context of Ottoman Modernization**

ARİF TAPAN

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
(ariftapan@gmail.com), ORCID: 0000-0001-9797-882X.
Geliş Tarihi: 14.10.2021. Kabul Tarihi: 27.11.2021.

“ ” Tapan, Arif. “Kendi Modernizmini İcat Eden Yazar: Ahmet Mithat Efendi’yi Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Roman Mukaddimleri Üzerinden Okumak.” *Zemin*, s. 2 (2021): 136-160.

Özet: 1839’da ilan olunan Tanzimat Fermanı, imparatorluğun 19. yüzyılda hız kazanan modernlik deneyiminin bir nüvesi olarak ele alınmıştır. İmparatorluğun 19. yüzyıldaki edebî üretim faaliyetlerini “Tanzimat edebiyatı” ifadesi ile dönemselleştirmek de bunun sonuçlarından biridir. Söz konusu dönem edebiyatını modernleşme bağlamında tartışmaya açmak, imparatorluğun kültürel dönüşümünün boyutlarını anlamlandırabilmek adına önemlidir. Zira imparatorluğun her alanına sirayet eden modernleşme kaygısı, kendisine edebi anlayıştaki oluşumda da yer bulmuştur. İmparatorluğun 19. yüzyıldaki modern edebiyat anlayışının verimli bir çerçevede tartışılabilmesini mümkün kılacak temel kaynaklardan biri de Ahmet Mithat Efendi’dir (1844-1912). Bu yazının amacı, Ahmet Mithat Efendi’nin *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* (1874), *Karnaval* (1881) ve *Müşahedat* (1891) adlı romanlarının mukaddimelerini odağa alarak, yaklaşık yirmi yıllık süreç içerisinde yazarın imparatorluğa ve imparatorluğa içkin unsurlara nasıl bir modern bilinç ve kimlik tasarladığına yakından bakmaktır. Bu yolla, yazar figürü olarak Ahmet Mithat Efendi’nin, Tanzimat dönemi edebi anlayışının ve imparatorluğun kendisinin 19. yüzyıldaki modernlik algısının hangi saiklerle kurgulandığını görmek mümkün olacaktır. Bunların sonucunda, Ahmet Mithat Efendi’nin, yukarıda anılan roman mukaddimelerinde modernlik ve modernizm olgularını, sırtını kurmaca metinlere dayayarak her defasında yeniden formüle ettiği (ya da etmek zorunda kaldığı), değişken ve çok boyutlu bir modernleşme tasarladığı iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl modernleşmesi, Ahmet Mithat Efendi, roman mukaddimeleri, *Hasan Mellah*, *Karnaval*, *Müşahedat*

Abstract: It seems highly essential to discuss 19th-century Ottoman literature in the context of modernization in order to make sense of the cultural transformation of the empire. The anxiety of modernization, which spread all over the empire, found its place in the establishment of the literary understanding of the time as well. Ahmet Mithat Efendi (1844-1912) is one of the main sources that enables a fertile discussion of the empire’s understanding of modern literature in the 19th century. As a highly productive writer who dominated the literature market of the period, it is a necessity rather than a choice to discuss him. The aim of this article is to focus on the prefaces of three of Ahmet Mithat Efendi’s novels and to discuss how he, both as a writer and as a Muslim-Ottoman individual, designed a modern consciousness and identity for the empire and its inherent elements. In this way, it is possible to notice the motives of both his literary understanding of modernism as a writer figure and the perception of modernity in the empire in the 19th century. I claim that Ahmet Mithat Efendi reformulated (or had to reformulate) the concepts of modernity and modernism over again in his different novel prefaces and designed a flexible and multidimensional modernization.

Keywords: 19th century modernization, Ahmet Mithat Efendi, novel prefaces, modern Ottoman literature, *Hasan Mellah*, *Karnaval* (*Carnival*), *Müşahedat* (*The Observations*)

3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı¹ (Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu), Osmanlı İmparatorluğu’nun yeni düzenlemelerle bilhassa bürokratik açıdan yenileneceğini vadedyordu. Esas olarak yargı önünde eşitlik, vergi sistemi, askerlik hizmeti ve miras hakları gibi konularda yeniden yapılanmayı öngören fermanın Osmanlı İmparatorluğu’nu sadece siyasi anlamda dönüştürdüğünü söylemek doğru olmaz. Tanzimat Fermanı’nın imparatorluk tarafından ilan edilmesinde siyasi koşulların büyük bir etkisi olmasına rağmen, 1839’dan sonraki süreci imparatorluğun sadece siyasal sahnesine bakarak açıklamak yeterli olmayacaktır.

Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra ortaya çıkan reformlara, modernleşme ve ilerleme söylemlerine² ve Batılı ülkelerle girilen rekabetçi tutuma bakarak Osmanlı İmparatorluğu’nun ampirik bilgi bağlamında bir tür “aydınlanma” sürecine girdiği söylenebilir. Bir yandan hukuk düzenindeki, askeri alandaki, diplomatik ilişkilerdeki düzenlemeler, öte yandan “yeni bilgi”yi edinme çabaları, Osmanlı İmparatorluğu’nu siyasi ve ekonomik dönüşümün yanı sıra bir dizi toplumsal, sosyo-kültürel dönüşüme de maruz bırakmıştır. Bu bağlamda Tanzimat Fermanı ile başlayan yeni süreç, kurumların ve bireylerin hem resmi düzeyde hem de kamu düzeyinde yeni bir bilgi dünyası ile ilişkisini temsil etmektedir.

Bu ilişki biçiminin niteliğini ortaya koyabilmek veya bunun ne anlama geldiğini tahmin edebilmek için bugüne dek imparatorluğun 1839’dan sonraki sürecine bakan yüzlerce çalışma, farklı disiplinler altında üretildi. Bugün “Tanzimat

1 Bugün her ne kadar ilan metnini “Tanzimat Fermanı” ya da “Tanzimat-ı Hayriyye” olarak ansak da metnin asıl adının “Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu” olduğunu ve metin içerisinde “Tanzimat” ifadesinin sadece tek bir yerde (“Tanzimat-ı askeriyye” şeklinde) geçtiğini hatırlamakta fayda var. Buna rağmen ilan metninin neden “Tanzimat” olarak anıldığı ve bu ad altında ele alındığı, bu yazının konusu olmamakla birlikte üzerinde düşünmeye değer bir husustur. Mesele edebiyat özelinde ele alınsa da konuya bir giriş bağlamında bk. Ömer Faruk Akün, “Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? I,” *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 6/2 (1977): 15-37; “Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? II,” *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 6/3 (1977): 22-39.

2 Tanzimat dönemi aydın ve yazarlarına göre “modernizm” ve “ilerleme” tasavvurları her zaman birbiri ile örtüşmez ya da biri bir diğerini zorunlu olarak gerekli kılmaz. İlerlemeciliğe ilişkin her söylem ve eylem modernizmden kaynaklanmayacağı ya da modernizmi beraberinde getirmeyeceği gibi modernleşme gayesi ile atılan her adım da ilerlemeci bir tutuma sahip olmayabilir. Dolayısı ile bu iki kavramı birbirine içkin değil ama birbiri ile ilişkili olarak düşünmek kanaatimce daha doğru olacaktır.

dönemi" ifadesinin ardına eklenen hukuk, ekonomi, sanayi, politika, din vs. gibi farklı araştırma alanları ile ortaya çıkmış bir Tanzimat külliyatından söz etmek mümkün. Söz konusu külliyatın içerisinden ve ona ilave olacak şekilde 1839'dan sonraki sürece dair yeni bir bilgi üretebilmek ise artık çalışmaların ne kadar ölçek küçültebildiği ne kadar "mikro" düzeye inebildiğiyle doğrudan ilişkilidir.

Benim bu yazıdaki amacım ise 1839'dan sonraki Tanzimat dönemi süreci ve edebi üretim arasındaki ilişkiden hareketle, Tanzimat döneminin en çok kurmaca edebi metin üreten yazarı Ahmet Mithat Efendi'nin³ (1844-1912) üç roman mukaddimesine (ön sözüne) yakından bakarak döneminin ana akım edebiyat pazarını ve okurunu ele geçirmeyi başarmış bir yazarın Tanzimat dönemine isnat edilen modernleşme, ilerleme, yeniden düzenlenme meselelerindeki pozisyonunu ve bu meseleler ile kurduğu ilişki biçimini saptayabilmek olacaktır. Başka bir deyişle Ahmet Mithat'ın edebi metin mukaddimleri aracılığı ile imparatorluğa nasıl bir modernleşme tasarısı sunduğunu, bunu yaparken bir düşünce insanı, yazar ve Osmanlı bireyi olarak kendisinin hangi pozisyonları aldığını ve tüm bu süreçteki temel motivasyon kaynaklarının neler olduğunu görmeyi deneyeceğim.

Bunu yaparken şu temel sorular, bu yazının ana çerçevesini belirleyecek: 1) Ahmet Mithat'ın kurmaca külliyatı üzerinden ön plana çıkartılan modern-geleneksel, Batı-Doğu, Beyoğlu-Üsküdar, züppelik-ahlâkçılık vb. gibi tematik zıtlıklar 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesini –eğer böyle bir modernleşme varsa– anlamlandırabilmede ne derece yeterlidir? 2) Ahmet Mithat yalnız birtakım temel koşutluklar üzerinden kendi "ahlâkçı" tutumunu meşrulaştırmayı öngören ve okurunu "eğitirken eğlendirmeyi" amaç edinmiş bir yazar mıdır? 3) Hem ürettiği edebi metinler hem de okuruyla arasındaki tasavvur ettiği ilişki biçimi Ahmet Mithat'ı ne kadar "yetkin", "otantik" ya da "orijinal" bir yazar kılmaktadır? Tüm genel geçer tartışmaların ötesinde hem bir Müslüman-Osmanlı birey olarak Ahmet Mithat'ın kendi modernlik tecrübesine yaklaşımını hem de okurlarına var gücüyle sunmak istediği temsili modernleşmeyi Ahmet Mithat'ın öz yaşam öyküsünü, imparatorluk ve hükümetle kurduğu ilişkiyi, ürettiği edebi metinleri de gözeterik görmeye çalışacak ve Ahmet Mithat'ın kendine özgü bir modernizm (ya da tersten düşünüldüğünde kendine özgü bir gelenekleşme) icat ettiğini⁴ iddia edeceğim.

3 Buradan itibaren yazı boyunca "Ahmet Mithat" olarak anacağım.

4 Burada "icat etme"yi Eric Hobsbawm'ın "*invented tradition* (icat edilmiş gelenek)" kavramından mülhem kullanıyorum. İlgili çalışma için bk. Eric Hobsbawm ve Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013).

Bu bağlamda, sırası ile Ahmet Mithat'ın *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar* (1874), *Karnaval* (1881) ve *Müşahadat* (1891) adlı romanlarının mukaddimelerine yakından bakacağım. Burada üç ayrı roman mukaddimesinin odağa alınmasının nedeni mukaddimelerin, Ahmet Mithat'ın modernizm ve ilerlemecilik söylemlerinin yaklaşık yirmi yıllık bir süreçte nasıl ve neye göre şekillendiğini zamansal olarak bize gösterebilmesidir. Mukaddimelere geçmeden önce Ahmet Mithat'ın kimliğine ve külliyyatına kısaca da olsa bakmak yazının amacı düşünüldüğünde faydalı olacaktır.

“Orta halli bir esnaf ailesi içinde” dünyaya gelen ve zor koşullar altında büyüyen Ahmet Mithat, eğitimi ve ailevi zorunlulukları gereği İstanbul'un yanı sıra Vidin, Niş, Rusçuk, Bağdat gibi şehirlerde bulunmuş ve 1868'de *Tuna* gazetesinde yazarlığa başlamıştır.⁵ Dönemin sadrazamlarından Mithat Paşa'nın (1822-1884) himayesinde bulunan Ahmet Mithat hem bu hamiliğin bir sonucu hem de kendi gayreti ile çeşitli bürokratik görevlerde bulunmuş, lakin *Dağarcık* dergisindeki “Duvardan Bir Sadâ” yazısı üzerinden “*Basiret* gazetesinden İslam aleyhtarlığı ile suçlan[ınca]” 1873'te Rodos'a sürgün edilmiştir.⁶ Sultan Abdülaziz'in ardından 1876'da tahta V. Murad'ın çıkışıyla sürgünlüğü son bulmuş ve bu tarihten sonra en azından açıktan açığa rejimi, sultanı, yöneticileri konu edinen mevzulardan uzak kalarak hem kendisini politik anlamda Yeni Osmanlılar'dan ayrı tutmayı hem de bürokrasideki hızlı ve kararlı yükselişi için herhangi bir engelle karşılaşmamayı amaçlamıştır. Sultan ve yönetimle arasındaki iyi ilişkileri asıl pekiştirdiği dönem olan Sultan II. Abdülhamid döneminde ise *Menfâ* (1876), *Üss-i İnkılâb* (1876-1877), *Zübdetü'l Hakâyık* (1877) gibi metinlerle devrin ricali arasında yer edinmeyi başarmıştır. Tahtakale'deki evinde kendi matbaasını kuran Ahmet Mithat, yazarlığın dışında yazdıklarının basımı ve dağıtımını işini de kendisi üstlenmiştir. Pek çok bürokratik görevin dışında ölümüne dek *Takvim-i Vekâyi* ve *Matbaa-i Âmire* müdürlüklerini de ifa eden Ahmet Mithat, 1889'da Stockholm'de düzenlenen “Müsteşrikler Kongresi”ne Türkiye murahhası olarak katılmış ve Avrupa'da Orhan Okay'a göre iki buçuk, Ahmet Hamdi Tanpınar'a göre üç buçuk ay seyahat etme fırsatı bulmuştur.⁷

5 M. Orhan Okay, “Ahmed Midhat Efendi,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-midhat-efendi> (erişim 05.10.2021).

6 Okay, “Ahmed Midhat Efendi”.

7 Daha ayrıntılı bilgi için bk. M. Orhan Okay, “Ahmed Midhat Efendi”; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), 445-474.

Biraz da cumhuriyet sonrası edebiyat tarihi yazımları aracılığı ile Ahmet Mithat bugün daha çok edebiyat disiplini tarafından çerçevelenmiş gibi görünse de Ahmet Mithat'ın sadece kurmaca metin üreten bir yazar olmadığını biliyoruz. Hikâye ve roman yazarlığının dışında, gazetecilik, matbaacılık, ders hocalığı, devlet memurluğu ve aynı zamanda tüccarlık yapan Ahmet Mithat'ın "sadece romanlarının sayısının otuz beş civarında olduğu"⁸ binmekle beraber kendisi anı, seyahatname, mektup, monografi, tarih, felsefe, pedagoji, ekonomi, askeriye, psikoloji gibi farklı tür ve alanlarda eserler ve ders kitapları kaleme almıştır.

Ahmet Mithat üzerine Türkiye akademisi içerisinde şimdiye dek yüzlerce yazı, onlarca kitap yayımlanmıştır.⁹ Ahmet Mithat'la ilgili yüksek lisans ve doktora tezleri göz önünde tutulduğunda 1987-2020 yılları arasında Ahmet Mithat'ı doğrudan tez başlığı yapmış 56 çalışmanın olduğu görülmektedir.¹⁰ Bu tezlerin edebiyatın yanı sıra tarih, sosyoloji, dilbilim, ekonomi, kamu yönetimi, siyasal bilimler, felsefe ve din bilimleri gibi disiplinler altında üretildiği de akılda tutulmalıdır. Ahmet Mithat çalışmalarındaki bu disiplinler esneklik, yazarın üretim yelpazesinin genişliğinin kanıtıdır. Tüm bunlar bize 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi meselesi ile yüzyılın en "popüler" ve en çok üreten yazarını yan yana düşünmenin gerekliliğini de işaret etmektedir. Sabri Koz'un altını çizdiği gibi Ahmet Mithat'ın "sanatıyla vardığı çizgi ait olduğu dönemle ilintili olmak

8 Ahmet Mithat, *Beliyat-ı Mudhiye ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*, haz. Nüket Esen (İstanbul: İletişim, 2011), 8. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat* (İstanbul: İletişim, 2014); M. Sabri Koz, "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri," *Kitaplık* 54 (2002): 160-173.

9 Bu çalışmalardan bazıları için bk. Kâmil Yazgıç, *Ahmet Mithat Efendi: Hayatı ve Hatıraları* (İstanbul: Tan Matbaası, 1940); Mustafa Baydar, *Ahmet Mithat Efendi: Hayatı, Sanatı, Eserleri* (İstanbul: Varlık, 1954); Hakkı Tarık Us, *Ahmed Midhat'ı Anıyoruz!: Bir Jübilenin İntibaları* (İstanbul: Vakıf, 1955); M. Orhan Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi* (Ankara: Atatürk Üniversitesi, 1975); Şevket Rado, *Ahmet Mithat Efendi* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986); Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988), 445-474; Carter V. Findley, *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da* (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999); Fazıl Gökçek, *Küllerinden Doğan Anka: Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar* (İstanbul: Dergâh, 2012); Fazlı Arslan (Ed.), *İlim ve Fennin Reis-i Mütefekkeri Ahmet Midhat Efendi (Vefatının 100. Yılı Armağanı)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2013); Nüket Esen, *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat* (İstanbul: İletişim, 2014).

10 <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (05.10.2021).

üzere, dünden bugüne en geniş anlamıyla tarih, insan, çevre, ahlâk ve toplum düzeni adına belgesel nitelikler kazanmıştır.”¹¹

Hem bir araştırma malzemesi olarak kurmaca eser mukaddimelerinin yakın okumaya tâbi tutulması hem de daha özelde Ahmet Mithat’a ait mukaddimelerin kimi bağlamlarda soruşturmaya açılması ilk değildir elbette. Deniz Aktan Küçük, “‘Kariîn ile Hasbihâl’: Mukaddimelerinin Işığında Ahmet Mithat Üzerine Bir Deneme” başlıklı yazısında Ahmet Mithat’a ait yirmi iki eserin mukaddimesini incelemiş ve kendi deyişyle “yazarın edebiyata bakışını tartışmayı” amaçlamıştır.¹² Çalışmasında Ahmet Mithat’taki “terakki” kavramını da soruşturmaya açan Küçük, kavramı modern Osmanlı edebiyatı/romanı bağlamında irdeler. “Ahmet Mithat’ın Okuyucusu” başlıklı yazısında Nüket Esen, Ahmet Mithat’ın “kurmacalarının giriş bölümlerinde okuyucusuyla nasıl bir ilişki kurmaya çalıştığı üzerinde duru[r].”¹³ Mahfuz Zariç, “Müşahadat, Dürdane Hanım ve Roman Önsözlerinde Ahmet Mithat Efendi’nin Roman Anlayışı ve Uygulamaları” başlıklı yazısında Ahmet Mithat romancılığına ilişkin pek çok hususu farklı roman ve mukaddimeler üzerinden inceler.¹⁴ Bunların dışında, doğrudan kurmaca metin mukaddimelerine odaklanmasa da ele alınan metinler bağlamında metinlerin mukaddimelerine referans veren ya da mukaddimelerle ilişkilenen pek çok araştırma yazısına rastlamak mümkündür. Söz konusu çalışmalar hem özelde Ahmet Mithat külliyatına hem de genelde modern Osmanlı yazar ve romancılığına dair oldukça önemli pek çok soruyu gündeme getirirken, mukaddimelerin anlatı dünyaları ile ilişkilinmesine odaklanmaları noktasında da ortaklaşırlar. Başka bir deyişle, mukaddimeler sıklıkla edebi metinlerin ve anlatı dünyalarının kurulumu noktasında sorunsallaştırılır. Bütün bu çalışmalardan farklı olarak benim buradaki amacım ise kurmaca metin mukaddimelerini, kurmaca metinlerden, anlatıcı/yazar ve okur/muhatap ilişkilerinden, anlatı dünyası sınırlarından, yazarlık ve yazma tecrübesinden öteye taşıyarak mukaddimelere kendi başlarına birer metin olarak odaklanmak ve bu metinleri

11 Koz, “Ahmet Mithat Efendi’nin Eserleri,” 161.

12 Deniz Aktan Küçük “‘Kariîn ile Hasbihâl’: Mukaddimelerinin Işığında Ahmet Mithat Üzerine Bir Deneme,” *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/2 (Spring 2010): 604.

13 Nüket Esen, “Ahmet Mithat’ın Okuyucusu,” *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 47 (2014): 97.

14 Mahfuz Zariç, “Müşahadat, Dürdane Hanım ve Roman Özetlerinde Ahmet Mithat Efendi’nin Roman Anlayışı ve Uygulamaları,” *Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi* 6 (2017): 177-200.

edebi modernleşmeyi de içine alan çok daha geniş bir düşünsel modernleşme ve modernlik kurulumu bağlamında ele almak olacaktır.

Modern Osmanlı Edebiyatının Kurulumunda “Sarf-ı Zihn” ve “Asr-ı Terakki”

Ahmet Mithat'ın 1874 tarihli ilk romanı olan *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar*, yazarın deyişyle Alexandre Dumas'nın *Le Comte de Monte-Cristo*'suna “tanzir”dir.¹⁵ Olayların Avrupa'dan Afrika'ya oldukça geniş bir coğrafyada geçtiği romanda, denizci Hasan'ın ona türlü kötülükler yapan Dominico Badia'yı yakalamak ve sevgilisi Cuzella'ya kavuşmak için verdiği mücadeleler ve bu yolda başından geçen türlü maceralar anlatılır. Dumas'nın romanının 1844'teki yayımlanışının ardından, eser 1872-73 yılları arasında Teodor Kasap tarafından çevrilmiş ve Osmanlı'da da dolaşıma girmiştir.¹⁶ Okurların metne gösterdiği ilgiyi fark eden Ahmet Mithat ise bu hikâyeden hareketle “millî” Monte Kristo'yu yaratmıştır. Lakin romanın mukaddimesinde yazar, *Hasan Mellah* “tercüme değildir, taklit dahi değildir”¹⁷ diyerek kendisine ilk romanı üzerinden bir “orijinallik” alanı açarak, bu alanın sahibinin kendisinin olduğunu vurgular. Bu vurguyu şöyle ifade eder:

Memleketimizde bir iki üç seneden beri matbuat-ı cedîdece görülmekte bulunan terakki elhak mûcib-i teşekkür olacak dereceye varmış olduğunu herkes teslim ediyor.

Vakıa, şimdiye kadar meydana konulan asarın *ufak tefek şeyler* oldukları itiraf edilebilir. Ancak *terakki için en emniyetli bir yol* aranırsa işi böyle küçükten başlayıp iktiza-yı hâl ü maslahatın müsaadesi derecesinde büyütmek yolu meydana çıkmaz mı?

Bundan başka meydana konulan icraat eğerçi henüz ufak tefek şeylerden addolunursa da *matbuatça asr-ı terakkimiz demek olan şu üç sene* zarfında Osmanlı karihasının kesb eylediği vüs'at yalnız şimdiye kadar görülen semerâtı nisbetinde değildir. İşte ben *kariha-i milliyemizin bugünkü vüs'atinden bir nümuncik* olabilmek üzere şu [...] hikâyeyi kaleme aldım ve meydana koydum.¹⁸

¹⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, haz. Ali Şükrü Çoruk (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000), 5.

¹⁶ *Monte Kristo*, Teodor Kasap tarafından 1872'de çevrilip Arap harfleri ile tefrika edilmeye başlanmış, metin 1882 ve 1883'te Ermeni harfleriyle, yine 1882'de Yunan harfleri ile de yayımlanmıştır. Bk. Günil Özlem Ayaydın Cebe, “19. Yüzyılda Osmanlı Toplumu ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik” (Doktora Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2009), 369.

¹⁷ Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, 5.

¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, 5. İtalikler bana ait.

Görüldüğü gibi Ahmet Mithat 1874'ten geriye dönüp baktığında Osmanlı'daki matbuat gelişmelerinin iki üç yıllık olduğunu ve bu sürede ancak “ufak tefek” işlerin ortaya çıkarıldığını vurgular. Burada düşünülmesi gereken husus, yazarın neden söz konusu gelişmeler için 1870-71'i başlangıç varsaydığıdır. Çalışmasında, yukarıda alıntıladığım mukaddime bölümlerini “Edebiyatta Muvaffakiyet ve Terakki” alt başlığı altında inceleyen Aktan Küçük, Ahmet Mithat'ın söz konusu “başlangıç noktası” işaretine dikkat çeker ve yazarın “geleneksel olarak nitelendirilebilecek edebiyat ve felsefenin şartların dayatması ile değişmesi, evrilmesi ya da dönüşmesi ile yani bir devam ilişkisi ile değil tamamen yeni bir başlangıçla açıkla[dığını]”¹⁹ belirtir. Tam da bu noktada Ahmet Mithat'ın bu “yeni başlangıç” söyleminin neye dayandığını düşünmek gerekmektedir. Tanpınar'ın modern Osmanlı-Türk edebiyatının “yeniliğin üç büyük muharriri”²⁰ olarak işaret ettiği Ahmet Cevdet Paşa, Münif Paşa ve İbrahim Şinasi ya da kendi çağdaşı olan Namık Kemal, Ahmet Mithat'ın “terakki” tarihlendirmesine dâhil olamamaktadır. Öte yandan 1874'e dek yayımlanmış çeviri ve telif eserler ve *Takvim-i Vekâyi* (1831), *Ceride-i Havâdis* (1840), *Tercüman-ı Ahvâl* (1860), *Tasvir-i Efkar* (1862), *İbret* (1869) gibi gazeteler de Ahmet Mithat'ın bu tarihlendirmesine göre yok sayılmaktadır. Burada dikkat çekici olan bir diğer ifade Ahmet Mithat'ın “matbuat-ı cedide” ifadesidir. 1870-71'e konumlanan “yeni” bir basın-yayın ve yazarlık furıyası işaret edilmektedir burada. Tanpınar'ın “Her şey onunla başlar” dediği Şinasi'nin 1871'deki ölümü üzerine bir devir kapanmıştır.²¹ Yeni Osmanlılar'a katılmış olan kendi çağdaşı Namık Kemal ise Ahmet Mithat'la kıyaslandığında politik bir konumda durmaktadır.²² 1873'teki sürgünün ardından ise Ahmet Mithat'ın, isminin Yeni Osmanlılarla anılmaması hususunda özellikle gayret gösterdiğini ve politik açıdan “sivrilecek” çıkışlar yapmadığını biliyoruz.²³

¹⁹ Aktan Küçük, “‘Kariin ile Hasbihâl’,” 617.

²⁰ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 159-215.

²¹ Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 159.

²² “Nâmık Kemal [...] ülkede meşrutiyet idaresini kurmak amacıyla 1865 Haziranında doğarak daha sonra Yeni Osmanlılar ismini alan İttifâk-ı Hamiyyet adlı gizli cemiyete katılmış bulunuyordu (bu cemiyete girişi hakkındaki farklı rivayetler için bk. Kaplan, *Nâmık Kemal*, s. 54 vd.).” Ömer Faruk Akün, “Nâmık Kemal,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/namik-kemal> (erişim 30.11.2021).

²³ Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, 8-9.

Ayrıca 1870 tarihi Ahmet Mithat'ın matbuat âlemine bir yazar olarak resmen dâhil olduğu, ilk kurmaca metinlerini ürettiği ve bunları evindeki matbaada basmaya başladığı tarihtir. Bu bakımlardan düşünülünce kendisinden öncekileri ve kendi çağdaşlarını, hem yazınsal hem de politik olarak göz ardı eden bir tutumla Ahmet Mithat'ın kendisini 19. yüzyıldaki "matbuat-ı cedide"nin kurucusu olarak sunduğu söylenebilir. Bunu "matbuatça asr-ı terakkimiz demek olan şu üç sene zarfında Osmanlı karihasının kesb eylediği vüs'at" ve "bundan üç sene mukaddem ortada hiçbir şey yok iken"²⁴ sözleri ile de beyan etmektedir. Ahmet Mithat'ın, kendisini merkeze alıp kendisi dışındaki tüm unsurları ya kolayca çevreye dağıttığı ya da doğrudan yok saydığı bir tutum göze çarpar burada. Ona göre imparatorluğun düşünme gücü, yayıncılık ve yazarlıkta "matbuat-ı cedide dönemi"nin ya da diğer ifadeyle "Ahmet Mithat dönemi"nin başlamasıyla "genişleme"ye başlamıştır. Böylelikle Ahmet Mithat, kendisini daha ilk romanında imparatorluğun "matbuatça asr-ı terakki"sinin kurucu figürü olarak konumlandırarak, imparatorluğun kültürel modernlik tarihini, tarihî süreklilik içerisinde değil, kendi zamanına içkin bir noktadan ele almaktadır.

Bu husus, mukaddimenin devamındaki Dumas-Ahmet Mithat, Fransa-Osmanlı karşılaştırması üzerinden de yazarca katmerlendirilir. *Hasan Mellâh*'ı *Monte Kristo* ile kendisini de Dumas ile kıyaslayacaklara peşinen cevap vermek ister ve şöyle devam eder:

Ama eserim Alexandre Dumas'nın eserine nispetle binde bir derecesini de bulamayacakmış. Varsın bulamasın. Üç yüz seneden beri edebiyat ve hikemiyatla uğraşan bir milletin üç bini tecavüz eden erbâb-ı kalemi meyanında teferrüt etmiş olan bir muharrir ile üç seneden beri edebiyat ve hikemiyâta sarf-ı zihn etmeye başlamış olan bir milletin henüz otuza varamayan erbâb-ı kalemi meyanında gayretten başka bir şöhreti olmayan muharririn arasındaki farkı hesaba katarsak, gönlümün bu icbarından dolayı ma'yûb olamam itikadındayım.

Velev ki ma'yûb olayım! Velev ki bu yolda âlem-i edebiyât ve hikemiyâtca mevcudiyetimi mahvetmiş olayım! Ne zararı var? *Terakki* denilen şey ileride bulunanları gördükçe onların menziletine can atmakla hâsıl olur. Menzil-i maksada varılabilirse ne âlâ, varılamazsa bari istihsâl-i maksad yolunda kaybolunmuş olur. Mıhlanmış gibi bir yerde kalmaktansa velev ki zıya için olsun hareket elbette evlâdır.²⁵

²⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, 6.

²⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, 5-6. İtalikler bana ait.

Ahmet Mithat, daha önceki üç yıllık “matbuatça asr-ı terakki” söylemini burada “üç seneden beri edebiyat ve hikemiyâta sarf-ı zihn etmeye başlamış olan bir millet”e dönüştürmektedir. Bu söylemdeki asıl nokta, bunun bir retorik olup olmaması, Ahmet Mithat’ın bu söylediklerine inanıp inanmaması değil, kendisinin okur kitlesinin buna inanacağını düşünmesidir. “Edebiyat ve hikemiyâta sarf-ı zihn” tüm imparatorluğa mal edilse bile, bunun 1870-71’e yani Ahmet Mithat’ın edebiyat sahasında boy göstermesiyle başlayan bir “sarf-ı zihn” ve “terakki”yle mümkün olduğu iddiası görülmektedir.

Görüldüğü gibi “terakki denilen şey *ileride bulunanları* gördükçe onların menziletine can atmakla hâsıl ol[maktadır]” ve bu haliyle Ahmet Mithat için modernlik deneyimi hep daha ileriye gitmek ve bunun için “can atarak” gayret etmek olarak tasarlanmaktadır. Aktan Küçük’ün vurguladığı gibi “[burada] varsayılan Batı uygarlığının kapalı bir bütün olarak kendi içinde ilerlemeye devam ederken, Osmanlı toplumunun [...] Batı’yı yakalamaya çalışan bir ilerleme süreci ile yeni bir başlangıç aşamasından yola çıktığıdır. Bu terakki anlayışı önde olanın yakalanmasını amaçlayan bir yarış niteliğine sahiptir.”²⁶ Lakin Ahmet Mithat’a göre burada aslolan ilerideki o noktaya, hedefe varmak değil, o hedefe varabilmek adına gayret edebilmektedir. Söz konusu gayret ise beraberinde üretimi²⁷ getirecektir. Ona göre “istihsal-i maksad yolunda” kaybolunabilir, bu yolda “mevcudiyet” dahi “mahv” olabilir. Lakin sonuç ne olursa olsun “hareket elbette evlâdır.” İmparatorluğun modernlik ve dönüşme hikâyesini “terakki” kavramı üzerinden yenilikçi bir “hareket/üretim” hususuna koşut kılan bu tutum Ahmet Mithat’ın bundan sonraki çalışma ve söylemlerinin de hep temel unsuru olacaktır. Öte taraftan burada işaret edilen “önde olanı yakalama” yoluyla terakki söylemi, Ahmet Mithat’ın daha sonra yayımlanan metinlerinde birbirinden farklı veçhelerde ortaya çıkacak; ileride tartışılacağı üzere, yazarın “öndekine yetişme” telaşı, yerini “öndekinin büyüüne kapılmama” dikkatine bırakacaktır.

²⁶ Aktan Küçük, “‘Kariîn ile Hasbihâl’,” 617.

²⁷ Burada ve yazının geri kalanında “üretmek” ile sadece maddi üretimi değil bireyin emeğine dayanan her türden süreci kastediyorum.

Bir Modernlik Tecrübesi Olarak Karnaval Dünyalar

Tercüman-ı Hakikat'te tefrika edilişinin ardından 1881'de kitap olarak yayımlanan *Karnaval* romanında ise ana karakterler Zekâî ve Resmî'nin başı çektiği bir "düzensizlikler", "kural tanımazlıklar" silsilesini ele alır Ahmet Mithat.²⁸ Kendi gayreti ve yeteneği ile kendini yetiştiren Resmî, Arslangözyan ailesinin "genç" ve "civan" hanımı Madam Hamparson (Arslangözyan) ile "yasak aşk" yaşamaya başlar. Bu açığa çıktığında Madam, kocası tarafından evden atılır ve sefil bir hayat sürmeye başlar. Hem Madam'a hem de Resmî'nin beslemesi Hasna Hanım'a karşı ilgi duyan, bununla birlikte Benli Helena ile de "dost hayatı" yaşayan "çapkın" Zekâî ise Bahtiyar Paşa'nın "hoppa" ve "çirkin" kızı Şehnaz ile evlenmek zorunda kalır. Bir mirasyedi olan Zekâî her şeyini günbegün kaybeder, karısı Şehnaz tarafından terk edilir ve nihayetinde o da sefilliğe düşer. Mösyö Arslangözyan'ın vefatı üzerine kendisine yüklü bir miras kalan Madam, bu mirası almayı reddederek mirası, kocası adına hayır işlerinde kullanmaya karar verir. Kendisi de rahibe cemiyetine katılarak geri kalan ömrünü af dilemeye adar. Resmî ise Hasna Hanım ile evlenir.

Metinde temel düzensizlikler, insan ilişkileri düzeyindeki karmaşalar bu ana karakterler üzerinden ilerler ve metin boyunca daha pek çok karmaşık, iç içe geçmiş ve dolambaçlı ilişki/iletişim biçimi sunulur. Adı üzerinde, bu bir karnavaldır. Ahmet Mithat'ın modernlik anlayışında bu romanın konumu

²⁸ *Karnaval* romanı üzerinden tartışmak istediğim "düzen/sizlik" kavramını Erol Köroğlu'nun "Aşırılık, Suç ve Düzeni (Tefrika) Romanda Yazmak: *Dürdane Hanım* Örneği" makalesinden ödünç alarak kullanıyorum. Makalede "düzen/sizlik" meselesini *Dürdane Hanım* (1882) özelinde oldukça kapsamlı bir şekilde tartışan Köroğlu, "kurmaca dünya" ile "gerçek dünya" arasındaki ilişkilenenin nedenlerini ve nasıllarını toplumsal düzen ekseninde açıklar. Köroğlu'nun çalışmasında tartışmaya açtığı *Dürdane Hanım*'ın, *Karnaval*'dan daha sonra yayımlandığını göz önünde tutarak "düzen/sizlik" kavramını, Ahmet Mithat romancılığı için daha geri tarihlere götürmenin, hatta bu kavramı ilk dönem Tanzimat romanları başlığı altında da ele almanın son derece mümkün olduğunu düşünebiliriz. Recaizade Mahmut Ekrem'in (1847-1914) *Araba Sevdası*'na (1896) gelene dek ilk dönem Tanzimat romanlarının pek çoğunun bu "düzen/sizlik" motifi üzerinden incelenebileceğini; metinlerin, bir şekilde sarsılan, hasara uğrayan, yitirilen toplumsal, ahlâki, siyasi, iktisadi, hukuki, kültürel vd. "düzen"leri öyle ya da böyle yeniden inşa etmeye çalıştığını söylemek sanıyorum yanlış olmaz.

Bk. Erol Köroğlu, "Aşırılık, Suç ve Düzeni (Tefrika) Romanda Yazmak: *Dürdane Hanım* Örneği," *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 47 (2012): 127-170.

önemlidir, zira romanda “yanlış” iş tutan; olması ve korunması gereken düzeni bir “karnaval” a çevirerek bozan, tahrip eden herkes cezalandırılır ve ıslah edilir. Tüm düzensizlik, karışıklık çözülür, karnaval sona erer, maddi manevi kefaretlar ödenir ve her şey olması gerektiği gibi olmaya devam eder. Okay, *Karnaval*’ın “aile hayatında, kadın-erkek münasebetlerinde tamiri kabil olmayan yaralar açtığını göster[diğini]”²⁹ belirtse de esasında Ahmet Mithat, anlatı dünyasındaki maddi manevi her türden yaranın tamiri için elinden geleni yapar. Zira onun anlatı dünyasında her türden düzenin istikrarı için yaraların kapanması şarttır.

Romanın mukaddimesinde uzun uzun karnaval ve balo tanımı yapan, bunların türlerine örnekler veren Ahmet Mithat’ın asıl niyeti her şeyi ters düz eden, Batı’ya ait gelenekler olan karnaval ve baloların tehlikelerini göstermektir:

Roma’da Venedik’te vesair Avrupa’nın bilâd-ı meşhûresinde karnaval azadeliği ve bu müddet zarfında icra olunan cümbüşler o derecelere kadar varmıştı ki gece olsun gündüz olsun şehrin her tarafı mütemadi bir bayram hâlinde bulunarak *herkes zevki ve keyfi ne ise onu icrada kendisi için hiçbir mâni hiçbir mezâhim farz edemez. Kendi mevk-i kadri, hay-siyeti eğer icrâ-yı mâ-fi’z-zamîre müsait olmazsa yüzüne bir de nikap koyar. Zaten herkesin her istediği kıyafete girmesi karnavalın muktezâyât-ı esâsiyyesindendir. Askerin başı bozuk ve başı bozuğun asker elbisesi giymesi gibi herkesin mesleği hilâfında kıyafetlere girmesi şöyle dursun şehirlinin köylü ve vahşi ve köylünün şehirli kıyafetlerine girmesi de şu tarafa kalsın *erkeklerin kadın ve kadınların erkek kıyafetlerine girmeleri gibi neviyyet-i tabiiyyesinin hilâfi olan kıyafetlere girmeye kadar bile varırlar.*³⁰*

Ahmet Mithat için toplum denilen yapı kimliği, cinsiyeti, mesleği, sınıfı sabit ve belirli bireylerden oluştuğu için bir anlık bile olsa toplumun bu belirli düzenini bozmak, karıştırmak, sosyal sınıf ve rolleri ters düz etmek ve bireylere istedikleri her türlü eylemi gerçekleştirebilecekleri bir zaman ve alan sunmak kabul edilebilir bir şey değildir. Lakin Ahmet Mithat’a göre bu “tehlikeli” durumlar Batılılar için herhangi bir tehlike arz etmez. Herkesin doyasıya eğlendiği ve özgür olduğu bu eğlencelerde herkes istediği ile dans edebilmektedir. Bir erkeğin “[bir] kadını raksa davet etmesi yalnız kadın için değil hatta kocası için dahi bir şeref ve şan addolunur.”³¹ gibi klişe bir varsayım üzerinden, Batılı bir

29 Okay, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, 107.

30 Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, haz. Kâzım Yetiş (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000), 4-5. İtalikler bana ait.

31 Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 6.

eğlenme biçiminde kadın-erkek ve karı-koca ilişkilerine dikkat çekilir. Ahmet Mithat bu gibi durumlara açıktan bir eleştiri getirmese de onun bu bilgilendirici/tanıtıcı tutumunun arkasındaki asıl niyet, Osmanlı bireylerini "olmaması gereken"ler üzerinden uyarmaktır. Öte yandan kadın-erkek ilişkilerinin harem-selamlık bir düzenle tesis edildiği bir toplumun içerisinde böyle bir niyetin hasıl olması elbette biraz zorunluluktur. İşi burada bırakmayan Ahmet Mithat, Batılı karı-kocalar arasındaki ilişki biçimini tanıtmayı sürdürerek şöyle devam eder: "Zira zevce hanım için kocasını bu eğlence mahallerine gönderebilmek biraz güç olur. Frengistan için düşünülecek olsa asıl zevcesini göndermek zevce için güç olması lâzım gelir ise de *Frengistan'ın terekkiyât-ı medeniyyesi sayesinde her güçlüğü'nün kolaylıkları dahi bulunmuştur.*"³² Ahmet Mithat'ın söylemiyormuş gibi yapıp esasında ısrarla altını çizdiği nokta Batı'nın "terekkiyât-ı medeniyyesi"nde her türlü kadın-erkek, karı-koca ilişkisinin kolaylıkla kurulabileceği ve bu gibi durumların ise Osmanlı toplumunda kabul edilebilir, anlaşılabilir olmayacağıdır. Yukarıda da belirttiğim gibi Ahmet Mithat'ın eğlence alanları vasıtasıyla Batılı aile rollerine ve ilişki biçimlerine dair kurmaca bir metnin ön sözünde bu gibi tanıtıcı bilgiler sunması, okurunu biraz sonra okuyacaklarına hazırlamak ve okuru karşısında kendisini daha ikna edici bir pozisyona taşımak içindir. Lakin bunun da ötesinde, Ahmet Mithat'ın onaylamadığını bildiğimiz söz konusu Batılı ilişki biçimlerine dair bu tanıtıcı bilgiler Osmanlı bireylerini modern insan ilişkileri ve sosyal roller bağlamında uyarma işlevi de görmektedir. *Hasan Mel-lah* mukaddimesinde ulaşılmasına "can atılacak" "terakki", burada kendisinden korunmayı gerekli kılan bir "tehlike" unsuruna dönüşebilmektedir. Dolayısıyla burada Ahmet Mithat'ın dikkat çekmek istediği husus "terakkiyât-ı medeniyye" ve "istihsal-ı maksad" yolunda her şeyin mübah olmayacağıdır.

Bu bağlamda ortaya çıkabilecek türlü hususlar sadece manevi dünyaya ait olmayıp, "Frengistan'ın terekkiyât-ı medeniyyesi" maddi açıdan da bireyleri zarara uğratabilmeye haizdir. Karnaval ve balo gibi eğlence zamanlarında "bir fakirin sanatına göre beş veya on gün çalışıp ve bir zaptiye neferinin bir ay hizmet edip kazanabileceği bir lira hemen iki dakikada kaybed[ilebilir]" ya da "bir dülgerin beş on günlük gündeliği orada bir şişe içkiye ver[ilebilir]".³³ Batılı eğlence anlayışına içkin karnaval ve balolar bireyin birikimini, sermayesini,

³² Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 13.

³³ Ahmet Midhat Efendi, *Karnaval*, 14.

emeğini bir anda ortadan kaldırabilir. Berna Moran'ın "[onda] alafrangalıkla para sorunu arasında sıkı bir bağ var" dediği Ahmet Mithat için ise bu durum hiçbir şekilde kabul edilemez.³⁴

Karnaval'daki karakterlerin türlü düzensizlikler ve sınır aşımaları ile yapmaları gereken eylemlerde bulunmaları kendilerinin maddi ve manevi sefalete sürüklenmeleri ile sonuçlanır. *Felatun Bey ile Rakım Efendi* (1875) romanında maddi manevi kayıplar bağlamında Felatun'un başına gelenler, burada da Zekaî'nin ve Madam Hamparson'un başına gelir. Özellikle mirasyedilik, çapkınlık ve çalışma hayatına, iş gücüne karşı kayıtsızlık noktasında ortaklaşan Felatun ve Zekaî, bu kayıtsızlıklarının bedelini türlü vesilelerle ödemek zorunda kalırlar. Dolayısı ile toplumsal düzeni ihlal eden her eylem –bu “terakki” için de olsa– bireyleri maddi ve manevi bir kefarete mahkûm kılar. Burada da şu soru akla gelebilir: Felatun'un ya da Zekaî'nin gerçekleştirdiği “sınır tanımaz” eylemlerin kimilerini *Felatun Bey ile Rakım Efendi*'de Rakım, *Karnaval*'da ise Resmî gerçekleştirirken, bu karakterler neden sefalete düşmez ve diğerleri kadar cezalandırılmazlar?

Ahmet Mithat'ın kurmaca metinlerindeki ahlâkçı söylemi düşündüğümüzde, Rakım da Resmî de bu söyleme uymayan eylemlerde bulunurlar esasında. Rakım Ziklas ailesi, Resmî ise Arslangözyan ailesi üzerinden “Frengistan'ın terekkiyât-ı medeniyyesi” ile tanışır. Rakım Jozefino ile Resmî ise Madam Hamparson ile “yasak” aşk yaşar, ikisi de içki içer. Bu karakterlerin de diğerleri gibi bir kefaret ödemesi beklenirken ikisi de en azından maddi açıdan bir yoklukla, bir sermaye yitimiyle cezalandırılmazlar. Ahmet Mithat'ın bunlara göz yummasının en önemli sebeplerinden biri her iki karakterin de emeğin bilincinde olup, para politikası yapabilmesi ve sıfırdan kendilerine bir “kapital” yaratabilmesidir.³⁵

Burada Ahmet Mithat'ın gerçekleşmesine izin verdiği bir diğer husus da sınıf değiştirme meselesidir. *Karnaval* mukaddimesinde ısrarla altını çizdiği, karnaval ve balo zamanlarında görülen sosyal rol ve sınıfların yapı bozumuna uğratılmasındaki tehlike yine para politikasının bilinci ile ortadan kalkmaktadır.

34 Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1* (İstanbul: İletişim, 1998), 31.

35 Ahmet Mithat'ın para kazanma ve harcama meseleleri karşısındaki tutumunu Felatun ve Rakım üzerinden ayrıntılı şekilde irdeleyen Moran'a göre Ahmet Mithat'taki “asıl amaç israfın ve hesapsızlığın neden olacağı *felakete* ve buna karşılık, çalışarak para kazanmanın ve tutumlu yaşamının getireceği mutluluğa işaret etmektedir.” Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 30.

1875 tarihli romanda Rakım'ın, *Karnaval*'da ise Resmî'nin kültürel ve ekonomik anlamda sınıf değiştirmesi böylelikle mümkün olur. Yazarın bunu bir sınır aşımı olarak görmemesinin nedeni de yine bu karakterlerin söz konusu sınıf atlamayı kendi emekleri ile "başarmış" olmalarıdır.³⁶

Okay'ın ve Tanpınar'ın da sözünü ettiği gibi orta halli bir ailede, çok da rahat olmayan şartlar altında yetişerek, kendisine sıfırdan bir kültürel ve ekonomik sermaye yaratabilmiş olan Ahmet Mithat için üretmek ve ürettiğinin kıymetini bilmek Batı'nın karnavalesk dünyasındaki türlü tehlikelere karşı adeta koruyucu bir kalkandır. Okay, Ahmet Mithat'taki bu bilinci şöyle ifade eder:

İskandinav ülkelerinde, Almanya'da, Fransa'da kendisinin bilmediği veya ilkel şeklini bilip de gelişimini görmediği bir makine, herhangi bir yenilik, hatta insanın tabiata hâkimiyetini gösteren bir vidanın bile dikkatini çekmesi, hemen Türkiye'deki karşılığı ile kıyaslaması, yokluğu ile kahrolurken kafasından kısa zamanda bunu Türklere tanıtmayı veya bizzat üretmeyi kurması, bunların hiçbirini yapamadığı zaman da romanlarında malzeme olarak kullanması³⁷

Hasan Mellah mukaddimesindeki hareket ve üretim vurguları burada da kendisine yer bulurken, *Karnaval* mukaddimesi Ahmet Mithat'ın "terakki" anlayışında "menzil-i maksad"ın hiçbir surette unutulmaması gerektiğini hatırlatır. Dolayısı ile Ahmet Mithat tarafından imparatorluğun o günkü anından daha ileri ve sonraki bir ana konumlandırılan modernlik edinimi ve "terakki" burada hareket ve üretim üzerinden formüle edilirken, bu olguların her daim bilincinde olmak hem "menzil-i maksada" ulaşabilmeyi kolaylaştıracak hem de Batı'nın karnavalesk dünyasındaki kimi "oyun"lara aldanmamayı mümkün kılacaktır.

³⁶ Mehmet Kaplan'a referansla Orhan Okay da Ahmet Mithat'ın para politikası ve sermaye edinimi hususundaki disiplinine dikkat çeker: "İdeali ise elinin emeğiyle yaşamaktır. Karşısına böyle bir fırsat çıkınca da dünyalar onun olur. Defter-i Hakanî dairesinde iki yüz varaklık bir tapu cildinin doldurulması karşılığı elli kuruş ücret vermektedirler. Böylece el emeğinin bedeli olan kazancın tadını tadan Ahmet Mithat, tıpkı Râkım Efendi gibi küçük küçük paraların birikerek bir servet oluşturmasının hesabını yapar (Mehmet Kaplan, 'Râkım' adının 'hesabî' manasına geldiğine dikkati çeker)". Bk. M. Orhan Okay, "Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi," *Kitap-lık* 54 (2002), 132.

³⁷ Okay, "Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi," 135-6.

Başka Bir Modernlik Teşebbüsü: Osmanlı Romanında “Yerlilik” Açılımı

1890-91’de *Tercüman-ı Hakikat*’te tefrika edildikten sonra kitap olarak yayımlanır *Müşahedat*. Ahmet Mithat’ın bir yazar-karakter olarak anlatısına kendisini de dahil ettiği ve kendi içinde sekiz ayrı kitaptan oluşan *Müşahedat*’ta yazar, vapurda karşılaştığı bir olayın peşine düşerek bir roman yazmaya karar verir. Peşine düştüğü hikâyenin romanını yazmaya çalışırken o romanın karakterleri olacak kişilerle de yazdıklarını istişare eder ve böylece “romanın yazılışı romanın konusu haline getir[ilmiştir]” olur.³⁸ Metin boyunca da “aşk”, “evlilik”, “metreslik” gibi pek çok konuya sapılır.³⁹

Metnin başına eklediği “Kariîn ile Hasbihâl” bölümünde “Bu romanı kâriirime ‘tabîi’ romanlardan bir numune olmak üzere takdim eyliyorum” der ve hemen arkasından romanı için “millî de değildir [...] bu romanı ‘yerli’ olarak tasvir ettim.” diye belirtir.⁴⁰ Buradaki “tabîi”lik ile Ahmet Mithat, Émile Zola okulu üzerinden natüralist, doğal romanı; “yerlilik” vurgusu üzerinden de, ileride tartışılacağı üzere, bir imparatorluk olarak Osmanlı’nın tüm unsurlarını temsil edebilme arzusunu işaret etmektedir.

Zola natüralistliği eleştiren Ahmet Mithat için “doğal roman”ın asli unsuru, her şeyi olduğu gibi anlatmak ya da göstermek değil, anlatılan ya da gösterilen hayat parçasından okurun bir ders çıkarabilmesine gayret etmektir. Fazıl Gökçek’in vurguladığı gibi Ahmet Mithat “Zola’nın temsil ettiği anlayışın tek ve mutlak roman yazma biçimi olamayacağını, onun ‘gerçek’in sadece bir yönünü gösterdiğini, oysa ‘gerçek’in çok yönlü olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.”⁴¹

Evet! Evet, inkâr edemeyiz ki, böyle cemiyet-i medeniye ve evsaf-ı insaniyenin en müstekreh, en fena köşelerini teşrih dahi bir hikmettir. Okuyanlara “İşte bu fenalıkları gör de ona göre tevakki et” demektir. Lâkin kalemdeki kudret-i tasviriyeyi mahza tasvir-i seyyiat ve nakş-ı mayubât içinde kullanacaklarına biraz o ciheti ihmal ederek hüsnîyat tarafını iltizamda bulunsalar, acaba hakikat-i tabiiyeden büsbütün mü tebaüd etmiş olurlar? Cihanda, Avrupa’da, Paris’te iyilik, güzellik denilen şey hiç mi kalmamıştır? Bunlar, iyilikleri, güzellikleri yazmak sırf hayaldir de, fenalıkları, çirkinlikleri yazmak mahz hakikat ve ayn-ı tabiattır iddiasında bulunuyorlar.⁴²

38 Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış* 1, 41.

39 Ahmet Mithat, *Beliyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*, 219.

40 Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, haz. Fazıl Gökçek (İstanbul: Dergâh, 2017), 19-20.

41 Fazıl Gökçek, “Müşahedat Hakkında,” *Müşahedat* (İstanbul: Dergâh, 2017), 12.

42 Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, 16-7.

Zola romancılığında kendince bir “tehlike” gören Ahmet Mithat için yazarın esas amacı, olanı olduğu gibi anlatıp bırakmak değil, olup bitenden bir ders çıkarmaktır. Kendi roman anlayışında gözettiği okurun hikâyeye ilgi göstermesi meselesi ile okura bir “tevakki” hatırlatmasında bulunma meselesi Zola romancılığında görülmediği için Ahmet Mithat hem bir yazar olarak kendisini konumlandığı “romantik” çizgiyi değersizleştirmemek hem de Zola romancılığı eğilimi karşısında “pazar”daki yerini korumak istemektedir. Zira hem Batı’da hem de Osmanlı’da hikâye etmenin, kurmacanın şekli ve muhtevası yavaş yavaş değişmekte, bu da Ahmet Mithat’ı endişelendirmektedir. Herhangi bir kurmacada metin boyunca kaybedilen ahlâk, metin sonunda herhangi bir kefaretle geri getirilemedikten, bozulan düzen bir şekilde yeniden tesis edilemedikten sonra bunları okura anlatmanın bir önemi yoktur Ahmet Mithat için. Zira “terakki” her daim “tevakki”yi zorunlu kılmakta, bu da Ahmet Mithat’ın modernlik tanımında modernleşmenin kendisiyle eş zamanlı, sürekli “kendini koruma”yı gerektirmektedir. *Hasan Mellah* ve *Karnaval* mukaddimelerinde altı çizilen “hareket” kavramının ne şekilde sürdürülebilir olacağı burada da “tevakki” üzerinden vurgulanır.

“[C]emiyat-ı aide-i mütemeddinesinin ahval-i hakikiyesi ve vukuat-ı sahihası neden ibaretse romanların da ondan ibaret bulunması icap eder.”⁴³ diyen Ahmet Mithat için “millilik” ve “yerlilik” tanımları ise bu noktada başlamaktadır. Hem *Müşahadat*’ın kendisi hem de “Kariûn ile Hasbihâl” bölümü düşünüldüğünde Ahmet Mithat’ın, anlatısını Müslüman-Osmanlı dünyayı aşarak kendi tabiriyle Osmanlı’nın tüm “renkleri”ni barındıracak bir şekilde tesis ettiği görülmektedir. Yazar, bu bağlamda, millilik ve yerlilik arasındaki ayrımını şu şekilde gerekçelendirir:

[Roman] millî de değildir. Öyle olsa sırf cemaat-i İslâmiye meyanında güzeraı lazım gelir ki, bunda mucib-i letafet olacak renkler dahi içtima edemez. O yolda yazılmış âsâr dahi nadir değildir. Beyinin, efendisinin maşukası, hanımının mahsudesi olan bir carie veyahut komşudaki delikanlının dildadesi ve arz-ı meram ve nail-i maksud olamadığı için verem döşeginin mağduresi bir kızcağz hakkında ne türlü roman tertip olunabileceği zaten herkesin caygır-i zamiridir. Binaenaleyh bu romanı “yerli” olarak tasvir ettim.⁴⁴

⁴³ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, 15.

⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, 19-20.

Ahmet Mithat'ın vurguladığı gibi *Müşahedat* hakikaten Müslüman olmayan Osmanlı bireylerin çevresinde gezinen bir metindir. Ahmet Mithat romancılığı için burada şaşırtıcı olan Müslüman-Osmanlılar'ın dışındaki Osmanlı bireylerinin ana hikâyeyi kuran unsurlar olarak metinde yer almasıdır. Ahmet Mithat'ın kurmaca metinlerinde Ermeni, Rum, Fransız, İtalyan vs. karakterler zaten sıklıkla yer alır. Lakin bu metinlerin hemen hepsinde bu Müslüman olmayan Osmanlı ya da Batılı bireyler Müslüman ana karakterlerin “ibretlik” öyküsündeki çatışmayı kuran ya da çözen unsurlar olarak yer alırken, *Müşahedat*'ta doğrudan Müslüman olmayan Osmanlılar'a çevrilen bir bakış vardır. Bu da Ahmet Mithat'ı kendince millilikten çıkarıp yerliliğe yöneltmektedir. Burada her ne kadar Ahmet Mithat, metnini söz konusu yerlilik üzere inşa ettiğini ve bunun metne “letafet” ve “renk” kattığını bir retorik olarak dile getirir de Ahmet Mithat'ı millilikten çıkarıp söz konusu yerliliğe götüren şey, kendisinin Osmanlı edebiyat pazarındaki konumuyla ilgilidir.

Batılı yazın dünyası üzerinden Osmanlı'ya da taşınan “hakikiyyûn” tartışmalarının cereyan ediyor oluşu; 1891'e kadar Ahmet Mithat'ın çağdaşları tarafından Ahmet Mithat romancılığından ayrıışan birçok romanın üretilmiş olması ve artık Ahmet Mithat'ın temsilcisi olduğu düşünülen meddah tarzı halk hikayeciliği olgusunun yerini yavaş yavaş başka türden bir edebiyata –Edebiyat-ı Cedide'ye– bırakıyor oluşu Ahmet Mithat'ın böylesi bir yerlilik açılımı yapmasını neredeyse zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu “edebiyatta yerlilik” açılımının gerekliliğinin kendisi tarafından 1891'den çok daha önceleri fark edildiği düşünülebilir. Örneğin 1875 tarihli *Felâtn Bey ile Rakım Efendi*'nin 1879'da Ermeni harfleri ile önce tefrika edilip sonra kitap olarak yayımlanması; 1881 tarihli *Karnaval*'daki Resmî karakteri gibi Ahmet Mithat'ın kendisinin de Ermenice öğrenmesi ve Ermeni harfleriyle okuyup yazması⁴⁵ ya da *Müşahedat*'ta, kendisini Müslüman olmayan Osmanlı okurların da ilgiyle takip ettiğini herkeşe duyurması⁴⁶ Ahmet Mithat'ın Osmanlı'nın başka dil ve alfabelerdeki yazın

45 Muharrem Dayanç, Rızaeddin Fahrettin'e referansla Ahmet Mithat'ın farklı dillerle olan ilişkisini şöyle aktarır: “Ahmet Mithat, Rumca ve Ermenice konuşur, Arapça ve Farsça'yı güzel anlar, Fransızca'yı da iyi derecede bilirdi.” Bk. Muharrem Dayanç, “Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Mithat Efendi,” *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 47 (2014): 90.

46 “Âşârınızdan bazılarını *Tercüman-ı Efkâr* gazetesini Ermeni hurufuyla tefrika yollu tab' etmiştir. Bunlar sizi Ermeni karileri nezdinde de maruf eylemiştir. Keşke cümlesi tab' edilseler.” Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, 57.

dünyası ile de ilişkilenebilir. Misak Koçunyan'ın hakkında yazdıklarına referansla Mehmet Fatih Uslu'nun dikkat çektiği gibi döneminde "Sadece Ermeni harfli Türkçe değil, Ermenice basında da Ahmet Midhat Efendi kendine bir alan açmış görün[mektedir]."47

Ahmet Mithat'ın *Müşahedat*'ta bir yazar-karakter olarak anlatıya dahil olması ve kendisine oldukça ilgi gören bir Osmanlı yazarı imajı çizmesi de bununla ilgilidir. Öyle ki romandaki Ermeni kadın karakterlerden Siranuş, Ahmet Mithat'la tanışmaları sırasında, ona "*Tercüman-ı Efkâr* gazetesinde Ermenice haruf ile matbuunu okuduğum romandaki Rakım Efendi misiniz?"48 diye sorar. Bu soru Ahmet Mithat'ın *Müşahedat*'ta inşa etmeye çalıştığı yerliliğin anlaşılması ve kendisini hem çağdaşı olan Osmanlı yazarlarından hem de Batılı yazarlardan ne yolla ayırdığının görülmesi adına önemlidir. Ahmet Mithat hem Müslüman olmayan Osmanlı okur tarafından da takip edilmekte hem metinleri sadece Arap harfli değil Ermeni harfleri ile de yayımlanmakta hem de kendi şahsı, kendi yarattığı bir kurmaca karakterle kıyaslanacak kadar yazdıklarında ikna edici bulunmaktadır. Ahmet Mithat'ın bu sorunun öncesi ve sonrasındaki diyaloglar üzerinden kendisine böyle bir alan açması, kendisinin 1870'ten beri inşa ettiği "yerel-modern Osmanlı yazarı" imgesine herhangi bir hanel gelmemesi adınadır. Zira bu imajın yitirilmesi Ahmet Mithat romancılığının da yitimi demek olacaktır. Dolayısı ile ısrarla savunulan ve şimdiye dek Ahmet Mithat'ın yolunu açan, onu Osmanlı edebiyat pazarında zirveye taşıyan "terakki", "hareket" ve "yenilik" fikirleri bu noktada Ahmet Mithat'ın doğrudan yazarlık edimini sekteye uğratabilecek bir hale bürünmektedir. Yazarın *Hasan Mellâh* mukaddimesinde dile getirdiği "Menzil-i maksada varılabilirse ne âlâ, varılamazsa bari istihsâl-i maksad yolunda kaybolunmuş olur."49 ifadesi yaklaşık yirmi yıl sonunda adeta bir kehanet gibi kendini gerçekleştirmeye, Ahmet Mithat'ı üretilmiş tüm yeni metinler arasında kaybetmeye doğru götürürken Ahmet Mithat'ın da bu kehaneti önlemek adına eyleme geçmesi gerekecektir.

Öte yandan, Erol Köroğlu'nun vurguladığı gibi Ahmet Mithat, dönemin-

47 Mehmet Fatih Uslu, "Misak Koçunyan'dan Ahmet Midhat Efendi'ye: 'Gerçekten büyük adam var mı bizde?'" *K24*, 27 Ağustos 2020, <https://t24.com.tr/k24/yazi/misak-kocunyan-dan-ahmet-midhat-efendi-ye-gercekten-buyuk-adam-var-mi-bizde>, 2821 (erişim 05.10.2021).

48 Ahmet Mithat Efendi, *Müşahedat*, 63.

49 Ahmet Midhat Efendi, *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*, 6.

deki yeni romancılık anlayışı ve değişen edebiyat pazarı karşısındaki “savaşı”nı kaybetmeye her şeye rağmen mahkûmdur:

1870’ler ve 1880’lerin Osmanlı romancıları, bugün bize tuhaf ve fazla popüler görünen romanları üretirlerken, “yanlış taraf”ta saf tuttuklarını da bilmiyorlardı. İlk dönem Türkçe roman yazarlarından özellikle Ahmet Mithat, seçtiği yolun doğruluğundan, kendine örnek aldığı romancılar doğrultusunda emindir. Ta ki, Fransa’da edebiyat alanını ele geçiren gerçekçi ve hatta natüralist romancıların savunmasını ya da sözcülüğünü yapan, roman alanının yeni muzafferlerine dayanarak kendini eleştiren gençler ortaya çıkana kadar. Ahmet Mithat’ın romancılıkta seçtiği yolun yanlışlığını, onunla polemiğe giren “Ravi” takma adlı Nabizâde Nazım değilse de, fazla polemiğe girmeden psikolojik natüralist romanlar üreten Halit Ziya, yüzyıl sonuna varmadan kanıtlayacaktır. Ahmet Mithat bu konuda sıkı mücadele etse, *Müşahadat* gibi çok özgün ve ilginç bir metin üretse bile, kazanabileceği bir savaş değildir bu.⁵⁰

Ahmet Mithat, *Müşahadat* ile anlatı tekniği ve yazarlık mahareti bağlamında “mükemmel” bir metin ortaya koymaya gayret eder. Bunu bize hem gerçek dünyadaki Ahmet Mithat’ın, değişip dönüşen okur kitlesi karşısındaki söylemleri hem de anlatı içindeki yazar Ahmet Mithat’ın romanı yazma çabası gösterir.⁵¹ Edebiyat pazarındaki konumunu böylesi bir metinle korumaya çalışan yazar, diğer taraftan okur kitlesini Batı edebiyatına ve çeviri roman anlayışına karşı uyarmaya devam edecektir:

Biz ki henüz fazilet-i kadime-i medeniyesi emraz-ı maneviye-i ecnebiye ile büsbütün tagayyür etmemiş Osmanlılarız, Avrupa romancılarının asıl ne gibi emraza hizmetkâr olduklarını bildiğimiz hâlde de romandan, romancılıktan bahsederiz. Bunların aynen tercümesi müfid olmadıktan başka lâtif dahi olmayıp tab’-ı Osmaniyeyle mülayim gelmeleri için tadilen tercüme usulünü bile ileriye götürmemişizdir. İmdi her milletin romanı, kendi istidad-ı millîsine göre yapılmak, fakat ait olduğu asır tabiat-ı galibesinden ayrılmamak lazım gelip bu hâlde ecanipten alınacak romanları ona göre intihap eylemek ve bade’l-intihap yine tadilat-ı lâzımede gaflet gösterilmemek lüzumuna dikkat edebilecek olursak bizim için romanı ve romancılığı kendimize lazım olacak kadar anlamış bulunduğumuz hükmolunur.⁵²

50 Köroğlu, “Aşırılık, Suç ve Düzeni,” 138.

51 “Huuuu! Koca roman tamam da pek çok roman meraklılarımızın ya hayalî veyahut sırf cinayat üzerine mübtenâ romanlardan usanarak mucidi Emil Zola olmak üzere arzu eyledikleri tabîî romanlardan birisi! Bir mükemmeli!” Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, 39.

52 Ahmet Mithat Efendi, *Müşahadat*, 19.

Bu ifadeler bu yazıda ele aldığım üç roman mukaddimesi içerisinde belki de Ahmet Mithat'ın geleneksellik-modernlik eksenindeki salınımını en açık şekilde göstermektedir. Avrupa'yı ve Avrupa romancılığını birtakım "hastalıklı" durumlara hizmet etmekle itham eden Ahmet Mithat için Osmanlılar "yabancıların manevi hastalıklarına" neyse ki "henüz" yakalanmamıştır. Osmanlılar hâlâ "temiz"dir. Lakin bu, Osmanlı'nın kendisini sürekli koruyabileceği anlamına gelmemektedir. Osmanlı, eğer "gaflete" düşülürse, Avrupalı hastalıkları kapmaya da son derece müsaittir. Yaklaşık yirmi yıl önce *Hasan Mellah* mukaddimesinde söyledikleriyle çelişen bir söylem geliştirmektedir artık Ahmet Mithat. Ona göre, Avrupa romancılığından bağımsız olarak Osmanlı yazarları, romanı da romancılığı da zaten bildiği için Avrupa romancılığı ile kurulacak ilişkinin tek artısı tercüme yoluyla Osmanlı romancılığını zenginleştirmek, renklendirmek olacaktır. Lakin tercüme hususunda da dikkat edilmeli, Avrupalı romanlar olduğu gibi tercüme edilmemeli, Osmanlı'nın "kendi milli alışkanlıkları" gözetilerek bu romanlar dönüştürülmeli, Osmanlı'ya uygun hale getirilmelidir. Eğer bu yollu bir tercüme faaliyeti gerçekleştirilirse Avrupa romancılığı ile kurulacak ilişkilenden de azami fayda sağlanmış olacaktır. "Zamana, dönemin şartlarına, gelişen hadiseler ve günün ihtiyaçlarına göre değişen ve olgunlaşan görüşleri"⁵³ olan Ahmet Mithat, Muharrem Dayanç'ın altını çizdiği gibi "sentezci bir anlayışla değerlerimizi feda etmeden Batı'dan istifade [etmeyi] savunur" artık.⁵⁴

Sonuç

Ahmet Mithat'ın roman mukaddimelerinde öne sürdüğü fikirlerin farklı saiklerle nasıl değişip dönüştüğünü yakın okumayla takip edebilmekle birlikte, fikirlerindeki değişim, dönüşümden dolayı Ahmet Mithat'a şaşırmayız. İmparatorluğun bütün bir 19. yüzyıl modernleşme süreci ve Avrupa ile kurduğu ilişkinin biçimi en azından kurmaca metinler üzerinden "kendine uygun olanı al, uygun olmayanı bırak" hassasiyeti üzerine kurulduğu için Ahmet Mithat'ın yukarıdaki ifadeleri de oldukça "olağan" görünmektedir bugün bize. Lakin burada dikkat edilmesi gereken nokta *Hasan Mellah* mukaddimesinden bu yana Ahmet Mithat'ın yerellik-modernlik söylemindeki dönüşümdür. Ahmet Mithat "uygun olanı al, olmayanı bırak" söyleminin ötesinde kendi yerellik ve modernlik tutumunu karşılaştığı her

⁵³ Dayanç, "Bir Yenileşme Dönemi Aydını," 92.

⁵⁴ Dayanç, "Bir Yenileşme Dönemi Aydını," 92.

itiraz, her problem; gördüğü her tehlike için yeniden tasarlayabilmektedir. Kendisi, imparatorluğun geneline içkin bir yerellik-modernlik kurgusundan ziyade, bir yazar olarak kendini gerçekleştirebilme ve bunu sürdürebilme adına kendi modernizmini icat etme ve onu günün koşullarına göre yenileme yolunu seçmiştir.

19. yüzyıl boyunca 60 farklı telif eseri, 74 kez basılan ve hem farklı sayıda eser hem de baskı sayısı bakımından yüzyılın edebi üretim ve tüketim bağlamında zirvede olan yazardır Ahmet Mithat.⁵⁵ Yazarın yüzyıl boyunca inşa ettiği modernliğe içkin “terakki”, “hareket” ve “üretim” ısrarının yüzyılın sonuna doğru farklı veçhelerde ortaya çıkmasının sebebi, kendisinin de farkına varmaya başladığı edebi anlayış ve tüketimdeki farklılaşmadır. Bu farkındalıkla Ahmet Mithat’ın genel bir modern imparatorluk söyleminden öte, daha özel ve kişisel bir “yazar Ahmet Mithat modernliği” inşa etmeye çalışmasının sebebi budur. Modernlik hem “ileride” olan ve kendisine kavuşulması için “can atılan” bir kıvılcık hem de imparatorluğun “altın çağını” hep zihinde tutmayı gerektiren, türlü “oyunlar” ve “tehlikelerle” Osmanlı’yı “hastalıklara” sürükleyebilecek ve “milli alışkanlıklar”ı ortadan kaldırabilecek bir karnaval alemidir.

Burada ele aldığım üç roman mukaddimesi Ahmet Mithat’ın 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni türden bilgiye ve dünya görüşüne erişme yolunda bir zorunluluk olarak tanımladığı “hareket” ve “üretim” olgularının vurgulanması noktasında ortaklaşırken, yazarın farklı tarihlerdeki üç mukaddimede bu olguları her defasında farklı şekillerde açıklaması ve gerekçelendirmesi Ahmet Mithat’ın nasıl kendine has ve sürekli güncellenen bir geleneksellik ve modernlik icat ettiğini anlayabilmemiz için de fırsattır. Benim burada yazı ekonomisi hasebiyle yalnız üç roman mukaddimesi üzerinden görmeyi denediğim modernlik tecrübesi ve tasavvuru, Ahmet Mithat’ın hem diğer kurmaca metinlerinin ve *Ekonomi Politik* (1879), *Sevda-yı Say ü Amel* (1879) gibi doğrudan ekonomiyi, üretimi ve emeği konu edinen kurmaca dışı metinlerinin hem de Uslu’nun hatırlattığı gibi Ahmet Mithat’la ilişkili başka dil ve alfabelerdeki metinlerin⁵⁶ meseleye dahil edilmesiyle başka türlü tartışmalar ve sonuçlar da ortaya çıkaracaktır.

⁵⁵ Ayaydın Cebe, “19. Yüzyılda Osmanlı Toplumu,” 376.

⁵⁶ “Koçunyan’ın bu ‘büyük adam’ın vefatından sonra kaleme aldığı yazı, Osmanlı modern edebiyatının belki de en önemli kalemi olan Ahmet Midhat Efendi’de sadece Türkçe âleme bakarak gördüğümüzden daha büyük bir hazine olduğunu bize fısıldıyor.” Uslu, “Misak Koçunyan’dan Ahmet Midhat Efendi’ye.”

Kaynaklar

- Ahmet Midhat Efendi. *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar*. Hazırlayan Ali Şükrü Çoruk. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.
- _____. *Karnaval*. Hazırlayan Kâzım Yetiş. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.
- _____. *Müşahadat*. Hazırlayan Fazıl Gökçek. İstanbul: Dergâh, 2017.
- _____. *Belîyat-ı Mudhike ve Karı Koca Masalı ve Ahmet Mithat Kaynakçası*. Hazırlayan Nüket Esen. İstanbul: İletişim, 2011.
- Aktan Küçük, Deniz. "'Kariîn ile Hasbihâl': Mukaddimelerinin Işığında Ahmet Mithat Üzerine Bir Deneme." *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/2 (Bahar 2010): 603-620.
- Akün, Ömer Faruk. "Nâmık Kemal". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/namik-kemal> (erişim 30.11.2021)
- _____. "Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? I." *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 6/2 (1977): 15-37.
- _____. "Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? II." *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 6/3 (1977): 22-39.
- Arsalan, Fazlî (Ed.). *İlim ve Fennin Reis-i Mütfekkiri Ahmet Midhat Efendi (Vefatının 100. Yılı Armağanı)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2013.
- Ayaydın Cebe, Günil Özlem. "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumı ve Basılı Türkçe Edebiyat: Etkileşimler, Değişimler, Çeşitlilik." Doktora Tezi. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, 2009.
- Baydar, Mustafa. *Ahmet Mithat Efendi: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınevi, 1954.
- Dayanç, Muharrem. "Bir Yenileşme Dönemi Aydını Olarak Ahmet Mithat Efendi." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 47 (2014): 81-96.
- Esen, Nüket. "Ahmet Mithat'ın Okuyucusu." *İÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 47 (2014): 97-104.
- _____. *Hikâye Anlatan Adam: Ahmet Mithat*. İstanbul: İletişim, 2014.
- Findley, Carter V. *Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999.
- Gökçek, Fazıl. "Müşahadat Hakkında." *Müşahadat*. İstanbul: Dergâh, 2017.
- _____. *Küllerinden Doğan Anka: Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Dergâh, 2012.
- Hobsbawn, Eric ve Terence Ranger (Ed.). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (erişim 05.10.2021)
- Koz, M. Sabri. "Ahmet Mithat Efendi'nin Eserleri." *Kitap-lık* 54 (2002): 160-173.
- Köroğlu, Erol. "Aşırılık, Suç ve Düzeni (Tefrika) Romanda Yazmak: *Dürdane Hanım* Örneği." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 47 (2012): 127-170.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*. İstanbul: İletişim, 1998.

- Okay, M. Orhan. "Ahmed Midhat Efendi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islaman-siklopedisi.org.tr/ahmed-midhat-efendi> (erişim 05.10.2021)
- _____. "Teşebbüse Sarfedilmiş Bir Hayatın Hikâyesi." *Kitap-lık* 54 (2002): 130-136.
- _____. *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. Ankara: Atatürk Üniversitesi, 1975.
- Rado, Şevket. *Ahmet Mithat Efendi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1986.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. 19. *Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1988.
- Us, Hakkı Tarık. *Ahmed Midhat'ı Anıyoruz!: Bir Jübilenin İntibaları*. İstanbul: Vakıf, 1955.
- Uslu, Mehmet Fatih. "Misak Koçunyan'dan Ahmet Midhat Efendi'ye: 'Gerçekten büyük adam var mı bizde?'" *K24*. 27 Ağustos 2020. <https://t24.com.tr/k24/yazi/misak-kocunyan-dan-ahmet-midhat-efendi-ye-gercekten-buyuk-adam-var-mi-bizde,2821> (erişim 05.10.2021)
- Yazgıç, Kâmil. *Ahmet Mithat Efendi: Hayatı ve Hatıraları*. İstanbul: Tan Matbaası, 1940.
- Zariç, Mahfuz. "Müşahadat, Dürdane Hanım ve Roman Özetlerinde Ahmet Mithat Efendi'nin Roman Anlayışı ve Uygulamaları." *Hikmet: Akademik Edebiyat Dergisi* 6 (2017): 177-200.